

2019

30 ღვაწაბარი

#2

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

ვერცხლის სამკაულის ერთი ჯგუფი ვანის სამარხებიდან

დაიუჯან კაჭახავა

არქეოლოგი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გენერალური დირექტორის
მოადგილე

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია 2002-2005 წლებში ვანის ნაქადაქაზე გამოვლენილ ვეჩხბის სამკაულთა ჰამდენიმე სახეობა, ჰომდებიც მოიცავს სფეხუდ მძივებს, სხვადასხვა ზომის მირაკებს, დალაჰუდზედაპიჰიან ნახევაჰსფეხუდ და პიჰამიდუდ ნივთთა ჯგუფს.

მციჰე ზომის აღნიშნული ვეჩხბის სამკაულები, აჰქეოლოგიუჰი სამუშაოების დჰოს N22, N24 და N11 სამაჰხებში აღმოჩნდა, კონცენტრიჰებუდნი ჰოგოჰც მიცვალებუდის აჰეზე, ასევე სხვა მჰავადიჰცხოვან სამაჰხეუდ ინვენტაჰთან ეჰთად.

N22 სამაჰხში ვეჩხბის ნივთები დადასტუჰდა ოქჰოს შემცველი დეჰგის ჩჰდილოეთითა და ცხენის აღკაზმუდობის გჰოვაში.

N24 სამაჰხში ანადოგიუჰი, გაციდებით უკეთეს მდგომაჰეობაში შემოჰჩენილი მციჰე ზომის ვეჩხბის სამკაულები აღმოჩნდა მთავაჰი მიცვალებუდის აჰესთან, ეჰთ გჰოვად, ჰომედთაც ზემოდან ედო ცვაჰათი შემკუდრი ოქჰოს მირაკი.

N11 სამაჰხში, ჰომედიც უფჰო ადჰეულია და ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანებით თაჰილდება, ვეჩხბის წჰჰილი სამკაული შედაჰებით დიდი ჰაოდენობით იყო წაჰმოდგენილი. მირაკები-სა და მძივების ჯგუფი, მთავაჰი მიცვალებუდის მაჰჯვენა მკდავთან იყო კონცენტრიჰებუდნი. მირაკები განდაგებუდნი იყო სიგჰძივ სამ, ხოდო მძივები – ოთხ ჰიგად.

სამივე სამაჰხის შემთხვევაში, სამკაულთა დამზადების ტექნოლოგია ანადოგიუჰია, სხვაობა მათ შოჰის ზომებშია. სფეხოსებუჰი მძივები სადაა, ლეჰძის გასწჰივ მციჰედ წაგჰძელებუდნი, მილებულია ოჰი ნახევაჰსფეხოს მიჰჩილვით. ვეჩხბის მირაკები მილებულია ფიჰფიგის წჰიუდად მოლუნვით ისე, ჰომ ბოლოები ეჰთმანეთზეა გადასული და აჰ აჰის მიჰჩილუდნი. პიჰამიდის მოყვანილობის საკიდებს ძიჰი აჰ აქვთ, გააჩნიათ წჰეჰზე ნახეჰე-ტი, ხოდო კიდეები და წახნაგები შემკულია ამოჭედილი წჰეტიდებით.

ვანის ნაქადაქაჰის სამაჰხებში დადასტუჰებული მციჰე ზომის ვეჩხბის სამკაული, დიდ მსგავსებს ავდენს საიჰხის სამკაულების კომპლექტთან, ჰომედიც ყვედაზე ადჰეულია და ძვ.წ. VI-ის პიჰველი ნახეჰით თაჰილდება. აღნიშნუდ სამაჰხში ვეჩხბის სამკაულები

მთავარი მიცვალებულის თავის ახეში, ოქროს დიადემასთან, წყვილ სხივანა საყუჩესა და საკეხებელ ფიფიგასთან ერთად აღმოჩნდა.

ჩატახებული კვლევები ჩამდენიმე მიმართულებითაა საინტერესო, კერძოდ: 1. სამა-ხიებში, სამკაულთა განლაგების მიხედვით, ისინი ქსოვიდის (თავსაბუხავის, მანგიის) შესამკობად ან ცხენის აღკაზმულობის გასაფორმებლად გამოიყენებოდა; 2. ვეხცხდის ნივთები ანადოგიუხია სხვა ღითონისაგან დამზადებული ნივთებისა (ოქრო, ბრინჯაო, სპი-რა), ხაც უდავოდ უსვამს ხაზს სამკაულთა ფორმების ხანგრძლივ გზადიციანზე (ძვ.წ. VIII-დან მოყოლებული – ახ.წ. III-მდე); 3. აღმოჩენები, კიდევ ერთხელ ადასტუხებს ბეხდე-ხომადე ავგოხთა ცნობებს ქვეყნის ვეხცხდით სიმდიდრესთან დაკავშირებით.

საკვანძო სიტყვები: ვანის ნაქალაქარი, საირხე, სამარხები, სამკაული, ვერცხლის ნივთები.

ვანის ნაქალაქარზე, 2002-2005 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, ოქროს მრავალრიცხოვან ნიმუშებსა და სხვა სახის მასალებთან ერთად ვერცხლის მცირე ზომის სამკაულის რამდენიმე სახეობაც გამოვლინდა. კერძოდ, N22 სამარხში ოქროს ნივთების შემცველი დერგის ჩრდილოეთით ვერცხლის ნივთების გროვა დადასტურდა, რომელზეც ზემოდან იდო ოქროს მილაკი, უხვად შემკული ცვა-რათი; იქვე დაფიქსირდა კოლხური ტრიობოლების ორი გროვა (სურ. 1-2). სამწუხა-როდ, ვერცხლის ნივთები ძლიერ დაზიანებულია, თუმც პირამიდისებური მოყვანი-ლობის სამკაულის, სფერული მძივებისა და მილაკების იდენტიფიცირება მოხერხდა. მილაკები (ინვ. N07:1-03:1707) ფრაგმენტების სახით იყო მოღწეული. ყველაზე გრძელი ფრაგმენტის სიგრძე – 2,1 სმ-ს აღწევს. ერთი მძივის ფრაგმენტია (ინვ. N07:1-03:1708) შემორჩენილი (დმ – 0,6 სმ). მძივი ორი ნახევარსფეროს მირჩილვითაა მიღებული, სფეროსებურია, ოდნავ წაგრძელებული. გვერდშეზნეპილი პირამიდის მოყვანილო-ბის სამკაულიდან (ინვ. N07:1-03:1709), რომელსაც წვერზე ნახვრეტი აქვს, 2 მთელი ნი-მუში შემორჩა (სიმაღლე – 1 სმ, წახნაგის სიგანე – 1 სმ), დანარჩენი მეტად ფრაგმე-ნტირებულია (სურ. 3-5).

N22 სამარხში ვერცხლის ასეთივე სამკაულები (მძივების გამოკლებით) ინვენტა-რის კიდევ ერთ – ცხენის აკაზმულობის – გროვაში აღმოჩნდა, თუმც მცირე რაოდენო-ბით (სურ. 6). კერძოდ, ამ გროვაში ვერცხლის სარტყელთან დაფიქსირდა მილაკები (ინვ. NN 07:1-03:1816, 1823), რომელთაგან სამი მთელია (სიგრძე – 4,4 სმ, დმ – 0,3 სმ), ორი კი – ფრაგმენტული. ერთ ფრაგმენტში ვერცხლისავე მავთულია შერჩენილი (მა-ვთულის სიგრძე – 2 სმ). აქვე აღმოჩნდა გვერდშეზნეპილი პირამიდის მოყვანილობის, წვერზე ნახვრეტიანი სამკაული (ინვ. N07:1-03:1817), ორი ცალი, მთელი (სიმაღლე – 1 სმ, წახნაგის სიგანე – 1 სმ) და ნახევარსფერული, დაღარული სამკაული (ინვ. N07:1-03:1819), სამი ცალი (სიმაღლე – 1,2 სმ, დმ – 2 სმ, სურ. 3, 5-6). ამ უკანასკნელთაგან ერთი ნაკ-ლულია. როგორც ჩანს, ისინი ვერცხლისა და ბრინჯაოს მინიატურულ ზარაკებთან და მინისა და მინისებური პასტის მძივებთან ერთად ვერცხლის სარტყელის კიდევებზე იყო შებმული; თანაც ვერცხლის მილაკს აგვირგვინებს ნახევარსფერული სამკაული. აღ-სანიშნავია, რომ ამავე, N22 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს სამკაულს შორის დადასტუ-რდა დაღარული ნახევარსფერული სამკაულიც – 4 ცალი (ინვ. N07:1-03:1677, 1678 და 1681,

მუზ. NN31-2006/44, 45, 47. სურ. 7). როგორც ჩანს, ასეთ წვრილ სამკაულს არა მარტო ვერცხლისგან, არამედ ოქროსგანაც ამზადებდნენ.

განხილულის მსგავსი ვერცხლის სამკაული N24 სამარხშიც აღმოჩნდა, თანაც გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში. ამჯერად ვერცხლის სამკაულები მთავარი მიცვალებულის არესთან, მის აღმოსავლეთ კიდეებთან დაფიქსირდა, ერთ გროვად (სურ. 8-9). ვერცხლის სამკაულზე ზემოდან იდო ოქროს მილაკი, შემკული ცვარათი, ანალოგიური N22 სამარხში აღმოჩენილისა. ამგვარივე ოქროს მილაკი აღმოჩნდა მთავარი მიცვალებულის არეზე მძივების დონეზე, რომლებიც ამკობდნენ სუდარას.

გროვა შედგებოდა მილაკების, სფეროსებური სადა მძივების, დაღარული ნახევარსფეროებისა და პირამიდისებური სამკაულისაგან. აქვე დადასტურდა პასტის იოტები. დაფიქსირდა მათი შემდეგი მონაცვლეობა: მილაკი, ორი პასტის იოტი, სფერული მძივი, ორი პასტის იოტი, მილაკი და ა.შ. (სურ. 11). მსგავსი ვერცხლის მილაკები, სფეროსებური მძივები, დაღარული ნახევარსფეროსა და პირამიდისებური სამკაული მცირე რაოდენობით მთავარი მიცვალებულის არეზეც აღმოჩნდა. კერძოდ, ურთიერთმონაცვლე მილაკებისა და სფეროსებური მძივების, აგრეთვე პასტის იოტების რიგი გადადიოდა ვერცხლის ვაზაზე (სურ. 10) და უერთდებოდა პირამიდისებურ სამკაულს; პირამიდისებური სამკაული აღმოჩნდა როგორც მარჯვენა (ერთი ც.), ასევე მარცხენა მარჯის არესთან (ხუთი ც.).

N24 სამარხის სფეროსებური მძივები (ინვ. N07:1-04:642, 1858, 1928, მუზ. N13 2007:45), რომლებიც ღერძის გასწვრივ ასევე მცირედ წაგრძელებულია, სადაა; მიღებულია ორი ნახევარსფეროს მირჩილვით. მძივების დიამეტრი 0,4 სმ-ა (სურ. 12). შემორჩენილია 89 მთელი მძივი და ფრაგმენტები. მეტ-ნაკლებად მთელი მძივების თანამედროვე ასხმის სიგრძე 1,46 მ-ა. ამავე სამარხის ვერცხლის მილაკები (ინვ. N07:1-04:612, 641, 1404, 1540, 1658, 1857, 1928, 2296, მუზ. N13-2007:44), ზემოთ განხილულის მსგავსად, მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოღუნვით ისე, რომ ბოლოები ერთმანეთზე გადასულია და არ არის მირჩილული. მაგრამ ისინი ზომებით ჩამოუვარდებან N22-ისას. მათი მაქსიმალური სიგრძე 2,5 სმ-ს აღწევს, მინიმალური – 1 სმ-ს, ხოლო დიამეტრი 0,3 სმ-სა და 0,15 სმ-ს შორის მერყეობს (სურ. 13). მეტ-ნაკლებად მთელი ნიმუშების თანამედროვე ასხმის სიგრძემ 3,80 მ-ს მიაღწია.

ჩაზნეილგვერდებიანი პირამიდის სახის ვერცხლის სამკაული (N07:1-04:1404, 1859, 1668, 2065) 10 მთელი ნიმუშისა და ფრაგმენტების სახითაა შემორჩენილი. მათი სიმაღლე 0,6-0,7 სმ-ა (სურ. 14). რაც შეეხება დაღარული ნახევარსფეროს სახის სამკაულს (N07:1-04:1541), ის მხოლოდ ერთი მეტ-ნაკლებად მთელი ნიმუშითა (სიმაღლე – 1 სმ, დმ – 1,6 სმ) და რამდენიმე ფრაგმენტით არის წარმოდგენილი (სურ. 15). განხილული ტიპის ვერცხლის სამკაულები აღმოჩენილი იყო ვანის N11 სამარხშიც, რომელიც უფრო ადრეულია – ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებით თარიღდება. ვერცხლის წვრილი სამკაული ამ სამარხში საკმაოდ დიდი რაოდენობით გამოვლინდა, თანაც უფრო ფართო ასორტიმენტით და კარგად შემორჩენილი. ეს გახლავთ სფერული მძივები (2000 ცალზე მეტი), მილაკები – სხვადასხვა ზომისა, როგორც სადა, ასევე ნაჭდევებით ან/და მავთულით შემკული ბოლოებით (დაახლ. 1300 ც.); სხვადასხვაგვარი ნახევარსფერული სამკაული (392 ც.), რომელთა უმრავლესობა (353 ც.) დაღარულზედაპირიანია; პირამიდული სამკაული (35 ც.), ბიპირამიდული სამკაული (54 ც.), ტახის გამოსახულებიანი საკიდები (5 ც; ინვ. NN10-975:74-85). ჩვენი ინტერესის სფეროში შე-

დის მძივები, სადა მილაკები, ნახევარსფერული და პირამიდული სამკაული. მძივები სფეროსებური მოყვანილობისაა, ღერძზე ოდნავ წაგრძელებული; დამზადებულია ორი ნახევარსფეროს ერთმანეთთან მირჩილვით (ღერძის სიგრძე 0,8 სმ, დმ – 0,7 38 სმ; ინვ. N10-975:74, სურ. 16). მილაკები ორი სხვადასხვა ზომისაა. ერთი ჯგუფის სიგრძე 1,5-1,7 სმ-ა, დმ – 0,20-0,25 სმ. მეორე, უფრო მსხვილი მილაკების სიგრძე 2,3-2,5 სმ-ა, დმ – 0,3 სმ (ინვ. N10-975:75, სურ. 17). ორივე ჯგუფის მილაკები ფირფიტის წრიულად მოკეცვის გზითაა მიღებული, რომლის კიდეები არ არის ერთმანეთზე მირჩილული და ერთმანეთზე გადადის. ამავე სამარხში მრავლადაა აღმოჩენილი ნახევარსფეროსებური სამკაული, შუაში ნახვრეტით, რომელიც ორი ვარიანტითაა წარმოდგენილი: 1. ტანდალარული ნახევარსფეროები, სამი სხვადასხვა ტვიფრით გამოყვანილი (8, 9 ან 10 ღარიანი; სიმაღლე – 6,7 მმ, დმ – 10,5-12 მმ; ინვ. N10-975:79, სურ. 18); 2. ოდნავ დაბრტყელებული ტანდალარული საკიდები, 12-13 ღარიანი; უმეტესობას ნახვრეტის გარშემო წრე გასდევს, რომელსაც გარს უვლის ამოჭდული წერტილები. რამდენიმეზე ნახვრეტის გარშემო პირდაპირ ამოჭდული წერტილებია (სიმაღლე – 8-9 მმ, დმ – 17-18 მმ. N10-975:80, სურ. 19). ვერცხლის სამკაულებს შორის N11 სამარხში აღმოჩენილია პირამიდის მოყვანილობის საკიდებიც. პირამიდას ძირი არა აქვს, მის წვერზე ნახვრეტია; კიდეები და წახნაგები კი ამოჭდული წერტილებითაა შემკული (სიმაღლე – 9 მმ, გვერდის სიგანე – 24-25 მმ. N10-975:85, სურ. 20). ზემოთგანხილული სამკაული მხოლოდ მთავარი მიცვალებულის არეზე დადასტურდა.

აღსანიშნავია, რომ მთავარი მიცვალებულის მარჯვენა მკლავთან იყო კონცენტრირებული მილაკებისა და მძივების ერთი ჯგუფი (ინვ. N10-975:78), რომელშიც დადასტურებულია მილაკებისა და მძივების გარკვეული მონაცვლეობა. კერძოდ, მილაკები განლაგებული იყო სიგრძივ სამ რიგად, მძივები კი – ოთხ რიგად. მილაკების სიგრძე 5,6 სმ-ა, დმ – 0,4 სმ. როგორც ყველა ადრე ნახსენებ შემთხვევაში, მილაკები მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოკეცვის შედეგად; კიდეები ერთმანეთზე გადადის, არ არის მირჩილული (სურ. 21). მძივები სფეროსებურია, ღერძზე ოდნავ წაგრძელებული; მიღებულია ორი ნახევარსფეროს ერთმანეთთან მირჩილვით. მძივების ღერძის სიგრძე 1,0 სმ-ა, დმ – 0,9 სმ (სურ. 22). როგორც ჩანს, საქმე გვაქვს N24 სამარხის ვერცხლის წვრილი სამკაულის ანალოგიურ შემთხვევასთან.

თითქმის ასეთივე შედგენილობისაა, აკლია მხოლოდ ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდის მოყვანილობის ელემენტები, ვერცხლის სამკაულების კომპლექტი საირხის სამაროვნიდან, კერძოდ N13 სამარხიდან, რომელიც ყველაზე ადრეულია და ყველაზე მდიდრული აქ გამოვლენილ სამარხებს შორის – მიეკუთვნება ძვ.წ. V საუკუნის პირველ ნახევარს. ვერცხლის სამკაულები აღმოჩნდა მთავარი მიცვალებულის თავის არეში, ოქროს დიადემასთან, წყვილ სხივანა საყურესა და საკერებელ ფირფიტასთან ერთად. ამრიგად, ამ სამკაულების ფუნქცია ნათელია – ისინი თავსაბურავს ამკობენ. გარკვეულია მათი სახეობების განლაგებაც: ოთხფა ძაფზე ასხმულია მილაკი, რომელსაც მოსდევს მინისებური პასტის სამი იოტი, ვერცხლის მძივი, შემდეგ კვლავ სამი იოტი და მილაკი და ასე მეორდება ეს თანამიმდევრობა. რამდენიმე ასეთი ასხმა გაერთიანებულია ნახევარსფერული დაბოლოებით. შემორჩენილია ქსოვილის ნაშთები, რაც შეიძლება იმის ნიშანი იყოს, რომ ასხმები ქსოვილზე იყო დაკერებული. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ვანის NN22 და 24 სამარხში ვერცხლის სამკაულის ასხმაში ელემენტების ასეთივე მონაცვლეობა დადასტურდა.

ამრიგად, საირხეში მოპოვებული მასალების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ვანის NN22 და 24 სამარხების შემთხვევაშიც თავსაბურავთან თუ მანტიასთან გვაქვს საქმე.

აქვე კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს ვანში უკანასკნელ ხანებში ჩატარებული გათხრების ერთი მონაცემი: კერძოდ, N22 სამარხის ვერცხლის სარტყელი გვიჩვენებს, რომ მილაკები და დაღარულზედაპირიანი ნახევარსფერული სამკაული სხვა ფუნქციითაც იხმარებოდა – ამკობდა ცხენის ვერცხლის სარტყელს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ვერცხლის წვრილი სამკაულის ზემოთ აღწერილი სახეობები ანალოგიებს თანადროულ ოქროს სამკაულებთან პოულობს, თუმც ასეთი ანალოგიები შედარებით იშვიათია, გაცილებით მცირე რაოდენობითაა დადასტურებული და ძირითადად უფრო ადრეულ კონტექსტშია აღმოჩენილი. კერძოდ, N11 სამარხში ოქროს 10 მილაკი დადასტურდა მესამე მიცვალებულის გულმკერდის არეში, ერთ გროვად 16 სფერულ მძივთან და ერთ ბიპირამიდულ სამკაულთან ერთად. მილაკები სადაა, მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოკეცვით, კიდეები ერთმანეთზეა გადასული, მირჩილული არ არის. მათი სიგრძე 1,6-1,8 სმ-ა, დმ – 0,2 სმ. ბიპირამიდული საკიდი მიღებულია ორი პირამიდის ერთმანეთთან შეერთების შედეგად; ღერძების გასწვრივ ნახვრეტებია, რომელთა გარშემო შემოვლებულია დაკეჭნილი მავთული (ღერძების სიგრძე – 0,9 სმ და 1,1 სმ); მძივები სადაა, სფერული (დმ – 0,45 სმ, ღერძის სიგრძე – 0,5 სმ). ისიც აღსანიშნავია, რომ N11 სამარხის ოქროს ერთადერთი ბიპირამიდული სამკაული ამავე სამარხის ვერცხლის ბიპირამიდულ სამკაულებთან პოულობს ანალოგიას, რომელთა რაოდენობა გაცილებით მეტია. როგორც უკვე აღინიშნა, ზემოთ განხილული ვერცხლის სამკაულის ანალოგიები, დამზადებული ოქროსაგან, ვანის N22 სამარხში, დერგში მოთავსებულ ოქროს სამკაულს შორისაც დადასტურდა. ესაა დაღარული ნახევარსფერული სამკაული.

განსახილველი ვერცხლის სამკაულის ანალოგიები, ოღონდ ბრინჯაოსაგან დამზადებული, ვანშიც არის დადასტურებული, ოღონდ უკიდურესად მცირე რაოდენობით. აღსანიშნავია, რომ ბრინჯაოს ასეთი სამკაული მეტად იშვიათია აღმოსავლეთ საქართველოშიც. კერძოდ, ამგვარი ნივთები ერთმანეთთან ახლოს მდებარე ქასრაანთ-მინებისა და „დაჭრილების“ ბორცვის სამაროვნებზე (კავთისხევის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა. მათგან პირველზე გათხრილი 30 ორმოსამარხიდან, რომლებიც ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებით თარიღდება, ჩვენთვის საინტერესო ნივთს მხოლოდ ერთი შეიცავს. კერძოდ, N24 სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სამკაული, რომელიც პუბლიკაციაში აღწერილია როგორც „ღილი, ვარსკვლავის ფორმის, შუაში გახვრეტილი“ და შეესაბამება ჩვენი აღწერილობის ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდის ფორმის სამკაულს. რაც შეეხება „დაჭრილების“ სამაროვანს, რომელიც ზოგადად ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით თარიღდება, აქ გათხრილი 25 ქვევრსამარხიდან ბრინჯაოს სამკაული, რომელიც ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენს, მხოლოდ 2-ში დაფიქსირდა. ორივე ბავშვის სამარხია. N6 სამარხში აღმოჩენილი სამკაული (1 ცალი) ასევე პირამიდისებურია, ჩაზნექილგვერდებიანი; მიჩნეულია ღილად. პუბლიკაციაში მისი აღმოჩენის ზუსტი ადგილი არ არის მითითებული. N14 სამარხში (ბავშვის) 40 ინვენტარი ძვლებთან ერთად იყო ჩაცურებული ქვევრის ჩრდილოეთ მხარეს. ინვენტარში შედიოდა ბრინჯაოს ერთი ასეთივე სამკაული („ოთხკუთხა, დანაოჭებული, შუაში გახვრეტილი“), ამჯერად განსაზღვრული საკიდად. გვერდებჩაზნექილი პირამიდის ფორმის სამკაული კიდევ ერთ ძეგლზე და-

დასტურდა – კერძოდ, ზემო გოსტიბეში შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხში, რომელსაც ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებით ათარიღებენ. გამთხრელის აღწერილობით, ესაა ბრინჯაოს ვარსკვლავის მსგავსი „ღილების“ ფრაგმენტები, რომელთაც ქიმების შეყრის ადგილას ნახვრეტი აქვთ.

ერთი სიტყვით, ზემოთ განხილული ვერცხლის სამკაულის სახეობები სხვა ლითონისგანაც მზადდებოდა ადრეანტიკურ ხანაში. კერძოდ, დადასტურებულია ოქროს სფეროსებური მძივები, მილაკები, დაღარული ნახევარსფეროს ფორმის სამკაული. ჯერჯერობით ოქროსგან დამზადებული ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდისებური სახეობა არ არის აღმოჩენილი, თუმც ცნობილია ბრინჯაოს ნიმუშები.

დიდ ინტერესს იწვევს ის ფაქტი, რომ ზემოთ განხილული ვერცხლის სამკაულის ორი სახეობა უფრო ადრეულ ძეგლებზეც არის დადასტურებული, ოღონდ ყველა დამზადებულია ბრინჯაოსაგან. ასე, ჩვენი აღწერილობის ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდისებური სამკაული, ბრინჯაოსგან დამზადებული, აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია თრიალეთში, მარალდერესის სამაროვანზე, რომელიც ვანის ეპოქას მიეკუთვნება (ე.ი. ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებს). ესაა „ოთხნახნაგა საკრებელი შუაში ნახვრეტით“; სამთავროს წინაანტიკური ხანის სამარხებიდან, რომლებსაც ა. კალანდაძე ზოგადად ძვ.წ. XI-VI საუკუნეებს აკუთვნებს, N11 სამარხში (1938 წ.) 7 ც. „ვარდული“ დადასტურდა; ამავე სამაროვნის N38 სამარხში, რომელსაც რ. აბრამიშვილი ძვ.წ. VIII-VII ს. პირველ ნახევარს აკუთვნებს, აღმოჩენილია ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდის ფორმის ბრინჯაოს ვარდული. აღსანიშნავია, რომ სამთავროს N215 სამარხში (ქვაყუთში), რომელიც ადრეანტიკურ ხანას მიეკუთვნება, ასევე აღმოჩნდა ბრინჯაოს ვარდული. მცხეთის მიდამოებში ციხედიდისხევში გათხრილ N13 ყორღანულ სამარხში აღმოჩნდა გვერდებჩაზნექილი პირამიდის მოყვანილობის სამკაული, დამზადებული ბრინჯაოსაგან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გამთხრელები ყორღანს ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარს აკუთვნებენ, თუმც ამ ყორღანში აღმოჩენილი ბალთა სპეციალისტების მიერ უფრო გვიანდელ ხანას მიეკუთვნება. კერძოდ, ლ. ფანცხავა მას ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით ათარიღებს. მსგავსი სამკაული გამოვლენილია ქვემო ქართლშიც, სამაროვანზე, რომელსაც ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარს აკუთვნებენ. ასეთი სამკაული ცნობილია ბორნიღელეს N32 სამარხიდანაც, რომელიც ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეებით თარიღდება, აგრეთვე მადნისჭალის სამაროვნიდან. ამ ტიპის ბრინჯაოს სამკაულები, ოღონდ უფრო დიდი ზომისა, აღმოჩენილია კნოლეს სამაროვანზე, რომელიც ძვ.წ. VII-VI საუკუნეებს მიეკუთვნება. აღსანიშნავია ამ უკანასკნელ ხანებში რკინის ორი ასეთი სამკაულის აღმოჩენა სადგურ მარაბდის მახლობლად გათხრილ ძვ.წ. VII-VI სს. სამაროვანზე (ძეგლის გამთხრელის გურამ კვირკველიას ინფორმაცია, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებ). აღსანიშნავია, რომ თლიას სამაროვანზე ერთადერთი ასეთი სამკაულია აღმოჩენილი. ის დაფიქსირდა N74a სამარხში, რომელიც ბ. ტეხოვის მიერ ძვ.წ. XII-X საუკუნეებით დათარიღებულ II ჯგუფს მიეკუთვნება.

განსახილველი სამკაული დასავლეთ საქართველოშიც არის დადასტურებული წინარეანტიკური ხანის კომპლექსებში. კერძოდ, ბრინჯაოსგან დამზადებული ჩაზნექილგვერდებიანი პირამიდისებური სამკაული აღმოჩენილია წითელი შუქურას N21 (23) სამარხში, რომელსაც გამთხრელი ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეებს აკუთვნებს, ხოლო სამკაულს საკიდად მიიჩნევს. ბრინჯაოს ანალოგიური სამკაული დაფიქსირდა ეშერის ნაქალაქარზე, დაზიანებულ სამარხში.

ბრინჯაოს ნახევარსფერული დაღარული სამკაული („ვარდულა“) დაფიქსირებულია ნარეკვავის სამაროვანზე, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებს განეკუთვნება, როგორც სამარხში, კერძოდ, 29-ე სამარხში, ასევე შემთხვევითი ხასიათის მონაპოვრებს შორის; „ვარდულებს“ უწოდებს ასეთ 28 სამკაულს (მუზ. N14-54:5017) რ. აბრამიშვილი სამთავროს სამაროვნის N191 სამარხიდან, რომელსაც ძვ.წ. VII საუკუნის მეორე ნახევარს – VI საუკუნეს აკუთვნებს. ერთი ნახევარსფერული სამკაული აღმოჩენილია აგრეთვე დმანისის სამაროვანზე, რომელსაც გ. ნიორაძე ძვ.წ. X-IX საუკუნეებით ათარიღებს.

აღსანიშნავია, რომ განხილული სამკაულების თითო-ოროლა ნიმუში ადრერომულ ხანაშიც გვხვდება. მაგალითად, ახ.წ. I-II საუკუნეების წინამური-III სამაროვანზე, N14 სამარხში მიცვალებულის გულ-მკერდის არეში დადასტურებულია ბრინჯაოს „ვარდული, ოთხკუთხა, დაწახნაგებული, ნახვრეტით ტანისამოსზე დასამაგრებლად“, ე.ი. ჩვენი აღწერილობის ჩაზნეწილგვერდებიანი პირამიდისებური სამკაულია. ხოლო დასავლეთ საქართველოში ძვერის სამაროვანზე, რომელიც ახ.წ. II-III საუკუნეებით თარიღდება, ბრინჯაოს სამი ცალი საკიდია აღმოჩენილი ქვევრსამარხში, გოფრირებული, მსგავსი ვანის ნახევარსფეროსებური დაღარული სამკაულისა.

ნახევარსფეროსებური და პირამიდისებური ფორმის სამკაულის დანიშნულება მათი დამზადების ამ ადრეულ ეტაპზე (ძვ.წ. VIII-VI სს.) არ არის კარგად გარკვეული. გამთხრელები მათ უწოდებენ ხან საკერებლებს, ხან ვარდულებს, ხან საკიდებს, ხან კი – ლილაკებს. რაც შეეხება ადრეანტიკურ ხანას, საირხის მონაცემების საფუძველზე უნდა ვიფიქროთ, რომ ვერცხლის წვრილ სამკაულებს სფერული მძივებისა და მილაკების სახით (პასტისებური მასის იოტებთან ერთად) ქსოვილზე (მანტიაზე, თავსაბურავზე) აკერებდნენ, ნახევარსფერული და პირამიდისებური სამკაული კი ფოჩების შესაერთებლად და დასაფარად გამოიყენებოდა.

აღსანიშნავია, რომ N22 სამარხში ვერცხლის ნივთების გროვაზე იდო ოქროს მილაკი, რომელიც ორივე მხარეს ბოლოვდება მძივისებური შემსხვილებით; ერთ მხარეს შემსხვილებას მოსდევს ორი შვერილი (სურ. 25). ეს ნივთი მდიდრულადაა მორთული გრანულაციით გამოყვანილი გეომეტრიული სახეებით: თვით მილაკი 42 მთლიანად დაფარულია სამკუთხედებით, მძივისებური შემსხვილებები შემკულია ცვარას რიგებით, ხოლო შვერილები – სამკუთხედებით. ასეთი მილაკები N24 სამარხშიც აღმოჩნდა: ერთი მილაკი იდო ვერცხლის წვრილი ნივთების გროვაზე, ხოლო ორი მათგანი აღმოჩნდა მთავარი მიცვალებულის არეზე მძივების დონეზე, რომლებიც ამკობდნენ სუდარას. ვანს გარდა ასეთი მილაკი ცნობილია საირხის N8 სამარხიდან, რომელიც ძვ.წ. IV საუკუნის შუახანებით თარიღდება. ამ მილაკების დანიშნულება გაურკვეველია. თუმც მათი ადგილმდებარეობა ვანის სამარხებში იძლევა საშუალებას, რომ რომ ისინიც დავეკავშიროთ ქსოვილის შემკობას ვერცხლის წვრილ სამკაულთან ერთად.

ზემოთ განხილული მასალები ადასტურებენ წვრილი სამკაულის გარკვეული სახეობების (დაღარული ნახევარსფეროები, ჩაზნეწილგვერდებიანი პირამიდები) პოპულარობას დროის დიდი მონაკვეთის მანძილზე. კონტინუიტეტი რამდენიმე საუკუნე გრძელდება.

გამოიკვეთა ვერცხლის სამკაულის სისტემური ხასიათიც, ისევე როგორც ოქროსი. წარჩინებულთა ოქროს სამკაული, როგორც წესი, მთელი კომპლექტის სახით არის ხოლმე წარმოდგენილი. ამ კომპლექტში კი შედის: რთული თავსამკაული (რომელიც შედგება დიადემის, და/ან საშუბლე სამკაულის, და/ან ცენტრალური სამაგრის, სა-

საფეთქლეების, საყურეების, დასაკერებელი ფირფიტებისაგან), ყელსაბამები, სამაჯურები, საბეჭდავი-ბეჭდები. რაც შეეხება ელიტის წარმომადგენლების ვერცხლის პირადი სამკაულის კომპლექტს, ასეთი რამ, ჯერჯერობით მაინც, ჩვენს ძეგლებზე არ არის დადასტურებული. პირადი სამკაულიდან მხოლოდ დიადემებს, საკისრე რგოლებს, სამაჯურებსა და ბეჭდებს ამზადებდნენ ვერცხლისაგან; მეტად იშვიათია საყურეები, ფაქტობრივად არ ჩანს ვერცხლის სასაფეთქლეები და ყელსაბამები. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ ვერცხლის დიადემა მთავარი მიცვალებულის თავზე, ჯერჯერობით მაინც, არ დადასტურებულა, თუმც ცნობილია შემთხვევა, როდესაც ვერცხლის დიადემა მთავარი მიცვალებულის მკერდზე იყო მოთავსებული (მაგალითად, საირხის N13 სამარხში. ვანში ერთი შემთხვევაა ცნობილი (N6 სამარხი), როდესაც ელიტის წარმომადგენელს, რომელიც, სხვათა შორის, თანმხლები პირების გარეშეა დაკრძალული, ოქროს დიადემასთან ერთად ვერცხლის დიადემაც აქვს ჩატანებული. ვერცხლის დიადემა ჩვეულებრივ თანადაკრძალულებს ამკობდა ხოლმე (მაგალითად, საირხის N5 და 13 სამარხებში); ვანის N11 სამარხში მეორე მიცვალებულს აღმოაჩნდა ვერცხლის ორი დიადემა ერთად, მესამეს კი – მხოლოდ ერთი.

ვანის N12 სამარხში დაკრძალული, სავარაუდოდ, შვიდი თანმხლები პირიდან აღმოაჩნდა ვერცხლის საკისრე რგოლი (აქედან ორი გამოქვეყნებულია როგორც ბრინჯაოსი, მაგრამ 2017 წელს სარესტავრაციო-განმენდითი სამუშაოს ჩატარებამ გამოავლინა, რომ ისინი ვერცხლისაა); N16 სამარხში, სადაც დაკრძალულთა რაოდენობა ვერ დგინდება და ვერც მთავარი მიცვალებული გამოიკვეთა, ვერცხლისა და ბრინჯაოს საკისრე რგოლები ერთად აღმოჩნდა – ბრინჯაოს ხატისუღელი ზემოდან ედო ვერცხლისას; N22 კოლექტიურ სამარხში, რომელშიც მთავარი მიცვალებული არ ჩანს, ვერცხლის საკისრე რგოლი ხუთიდან 3 მიცვალებულს ეკეთა (N1, 4 და 5), ხოლო N24 სამარხში, რომელშიც მთავარი მიცვალებული ადვილი გამოსარჩევია მისი ცენტრალური მდებარეობითა და მდიდრული სამარხეული ინვენტარით, ვერცხლის საკისრე რგოლი 4 თანადაკრძალულს ეკეთა. ასე რომ ვანში ვერცხლის დიადემები და საკისრე რგოლები, როგორც წესი, მთავარი მიცვალებულის თანმხლები პირების კუთვნილია. საირხის სამაროვანზე ვერცხლის საკისრე რგოლები ასევე თანმხლებ პირებს ამკობს – N5 სამარხის პირველ და მეორე თანმხლებ პირებს. ვერცხლის საკისრე რგოლი აღმოჩნდა რამდენიმე ინდივიდუალურ სამარხში, რომელიც არა ელიტის წარმომადგენლისაა: კერძოდ, მოდინახეს სამაროვანზე N3 სამარხში და შრომისუბნის N2 სამარხში. გამოთქმულია აზრი, რომ საკისრე რგოლები გარკვეული სტატუსის მანიშნებელი უნდა იყოს.

ვერცხლის სამაჯურები ჩატანებული აქვთ ხოლმე როგორც თანადაკრძალულებს, ასევე მთავარ მიცვალებულს. მაგალითად, საირხეში ვერცხლის სამაჯური აღმოაჩნდა N8 სამარხის მთავარ მიცვალებულსა და N5, 10 და 13 სამარხების თანმხლებ პირებს. ვანში N3 (ქალის) სამარხში – აღმოჩნდა ვერცხლის სამაჯურები (ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურებთან ერთად), N9 სამარხის მთავარ მიცვალებულს ვერცხლის სამი სამაჯური აქვს, N10 სამარხში დაკრძალულ ბავშვს – ერთი, N12 სამარხში მეორე მიცვალებულსაც – ერთი, ხოლო N11 სამარხის მესამე მიცვალებულს თანადაკრძალულს) – ხუთი; N16 სამარხში აღმოჩენილი 27 სამაჯურიდან 5 ვერცხლისაა; N19 სამარხში, რომელშიც ერთი ინდივიდი იყო დაკრძალული, აღმოჩნდა მხოლოდ ვერცხლის (და რკინის) სამაჯურები, N22 სამარხში – 2 თანადაკრძალულს (NN2 და 3) ჰქონდა ვერცხლის სამაჯური.

რაც შეეხება ვერცხლის ბეჭდებს, ვანში ისინი შემდეგ სამარხებში გამოვლინდა

– N9 სამარხში მთავარ მიცვალებულს ვერცხლის ორი საბეჭდავი ბეჭედი აღმოაჩნდა, N10 სამარხში ბავშვს – ვერცხლის ერთი საბეჭდავი-ბეჭედი, N16 სამარხში ვერცხლის ერთი საბეჭდავი-ბეჭედი აღმოაჩნდა N19, ინდივიდუალურ სამარხში, რომელიც ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება, ვერცხლის 2 საბეჭდავი-ბეჭედი აღმოჩენილი; N22 სამარხში ვერცხლის ბეჭედი ეკეთა N3 დაკრძალულს, ხოლო N24 სამარხში ვერცხლის საბეჭდავი-ბეჭდები აქვს მთავარ მიცვალებულს, 1 ბეჭედი – N1 თანადაკრძალულს. ვერცხლის ფარაკიანი ბეჭედი აღმოაჩნდა საირხის N8 სამარხის მთავარ მიცვალებულსაც.

გვხვდება, თუმცა გაცილებით იშვიათად, ვიდრე სხვა სახის სამკაულები, ვერცხლის საყურე რგოლები. კერძოდ, ვერცხლის საყურე რგოლები აღმოჩენილია ვანის N24 სამარხში (თანადაკრძალულებთან); N22 სამარხში N5 მიცვალებულს აქვს ვერცხლის თავგახსნილი რგოლი, და ვერცხლის საყურე რგოლი დადასტურდა N28 სამარხში. უნდა აღინიშნოს ვერცხლის ნახევარმთვარისებური ფირფიტოვანი საყურეების აღმოჩენა ვანის N23 სამარხში.

დაბოლოს, გარდა პირადი სამკაულის ჩამოთვლილი სახეობებისა, ვერცხლისგან მზადდებოდა წვრილ-წვრილი სამკაული – ჩვენი ინტერესის საგანი, განკუთვნილი ქსოვილის მოსართავად. უკვე აღინიშნა, რომ, როგორც წესი, ეს სამკაული იმეორებს იმავე ტიპის ოქროს ნიმუშების ფორმას. ისიც აღსანიშნავია, რომ ვერცხლის წვრილი სამკაული, როგორც წესი, მხოლოდ ელიტის წარმომადგენლების სამარხებში გვხვდება.

შეიძლება ითქვას ისიც, რომ ახლადმოპოვებული მასალები კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ კოლხეთი არა მხოლოდ ოქრომრავალი, არამედ ვერცხლმრავალიც იყო. შემთხვევითი არაა, რომ ქვეყნის სიმდიდრეს ვერცხლით ბერძენ რომაელი მწერლებიც ადასტურებენ, მაგალითად, სტრაბონი და პლინიუსი. ჯერ კიდევ N11 სამარხის მონაცემები იძლეოდა იმის საშუალებას, რომ გველაპარაკა ვერცხლის სამკაულის სიმრავლეზე – მასში ხომ 5000-ზე მეტი ვერცხლის სამკაული აღმოჩნდა. 21-ე საუკუნის დასაწყისის აღმოჩენებმა ვანში ეს მოსაზრება კიდევ უფრო განამტკიცა.

ბიბლიოგრაფია:

1. აბრამიშვილი რ. სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანისა და რკინის ფართო ათვისების ხანის ძეგლების დათარიღებისათვის, – სსმმ, XIX-A და XXI-B. თბილისი 1957, გვ. 115-140.
2. ავალიშვილი გ. ქვემო ქართლი ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. თბილისი 1974.
3. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., მანჯგალაძე გ., ძნელაძე მ., სადრაძე ვ., დავლიანიძე რ., მცხეთა – 82, 1982 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, – მცხეთა X. თბილისი 1995, გვ. 6-57.
4. ბერაძე ე. ადრეანტიკური ხანის ორმოსამარხები „ქასრაანთ მიწების“ სამაროვნთან. კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი, 1980, გვ. 14-27.
5. ბრაგვაძე ზ. გვიანანტიკური ხანის სამარხები ძევრიდან. „ძიებანი“, 12. თბილისი 2003, გვ. 89-97.
6. დავლიანიძე რ. ნარეკვავის სამაროვანი, კატალოგი (1977-1979 წწ. განათხარი), მცხეთა VII. თბილისი 1985, გვ. 6-42.

7. თოლორდავა ვ. ცენტრალური ტერასის ჩრდილო-დასავლეთი ფერდი (1975-1979 წწ. გათხრების შედეგები), ვანი VIII. თბილისი 1986, გვ. 89-92.
8. თუშიშვილი ნ. მადნისქალის სამაროვანი. თბილისი 1972.
9. კალანდაძე ალ. სამთავრო. წინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამარხეული კომპლექსები, ძვ.წ. XI-VI სს., მცხეთა, VI. თბილისი 1982, გვ. 7-138.
10. კაჭარავა დ. ოქროს სამკაული ვანის N22 სამარხიდან. ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, ტ. XXVI. ქუთაისი 2016, გვ. 64-77.
11. კაჭარავა დ., ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ., ყიფიანი გ., არქეოლოგიური გათხრები ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე (1970-1977 წწ.), ვანი IV. თბილისი 1979, გვ. 7-37.
12. კაჭარავა დ., მჭავანაძე ზ., ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის შედეგები, ვანი VIII. თბილისი 1986, გვ. 9-33.
13. კაჭარავა დ., ხარაბაძე ს., ახლად აღმოჩენილი სამარხები ვანიდან, I ნაწილი (გადარცული სამარხები), „იბერია-კოლხეთი“, 16. თბილისი 2016, გვ. 157-193.
14. კაჭარავა დ., ხარაბაძე ს. ახლად აღმოჩენილი სამარხები ვანიდან, ნაწილი II (N22 სამარხი), „იბერია-კოლხეთი“, 14. 2018, გვ. 5-63.
15. ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ., თოლორდავა ვ., ჭყონია ა. არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, ვანი, I. თბილისი 1972, გვ. 198-242.
16. მახარაძე გ., წერეთელი მ. საირხე. თბილისი 2007.
17. ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი 1975.
18. ნაკაიძე ნ. ძვ.წ. IV-III საუკუნეების ქვევრსამარხები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან. კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი 1980, გვ. 28-41.
19. ნარიმანიშვილი გ., შანშაშვილი ნ. კნოლეს ნამოსახლარი და სამაროვანი, „ძიება-ნი“, 23. თბილისი 2016, გვ. 224-262.
20. ნიკოლაიშვილი ვ., მანჯგალაძე გ., ნარიმანიშვილი გ. სამთავროს ადრეანტიკური ხანის ქვასამარხი, „იბერია-კოლხეთი“, 8. თბილისი 2012, გვ. 57-61.
21. ნიკოლაიშვილი ვ., ნარიმანიშვილი გ., წინამური III, მცხეთა X. თბილისი 1995, გვ. 58-96.
22. ნიორაძე გ. დმანისის ნეკროპოლი და მისი ზოგიერთი თავისებურება, სსმმ, XIV-B. თბილისი 1947, გვ. 1-66.
23. ფუთურიძე რ., ხოშტარია ნ., ჭყონია ა. ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I. თბილისი 1972, გვ. 111-134.
24. ჩუბინიშვილი ტ., გოსტიბეს ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, სსმმ, ტ. XVI-B. 1950, გვ. 9-34.
25. ჭყონია ა. ოქროს სამკაული ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი VI. თბილისი 1981.
26. Апакидзе А.М., Николаишвили В.В., Сихарулидзе А.Н., Мелитаури К.М., Гагошидзе Ю.Г., Хецуриани Д.Г., Гиунашвили Г.Д., Манджгаладзе Г.Н., Нариманишвили Г.К., Давлиანიძე Р.В., Садрадзе В.Г., Глonti Н.В., Иремашвили Ш.А., Археологические раскопки в Мцхета и ее округе, ПАИ в 1984-1985 гг. Тбилиси 1987, сс. 47-51.
27. Гамбашидзе О.С., Гамбашидзе И.О. Работы Месхет-Джавახетской экспедиции, ПАИ 1983. Тбилиси 1986, сс. 21-27.
28. Куфтин Б.А. Археологические раскопки в Триалети, I. Тбилиси 1941.
29. Лордкипанидзе О.Д., Путуридзе Р.В., Матиашвили Н.Н., Квирквелиა Г.Т., Чконია А.М., Пирцхალავა М.С., Кипиანი Г.Г., Инаури Г.А. Археологические исследования Ванского городища, ПАИ 1987. Тбилиси 1995, сс. 93-100.
30. Техов Б.В., Тлийский могильник, I. Тбилиси 1980.
31. Трапш М.М. Древний Сухуми, Труды 2. Сухуми 1969.
32. Цкитишвили Г., Гветадзе Дж., Накаидзе Н., Берадзе Э., Рамишвили А., Иремашвили Ш., Квиташвили Р., Челидзе Л., Нуцубидзе А. Итоги работ Кавтисхевской археологической

- экспедиции, ПАИ 1976. Тбилиси 1979, сс. 117-130.
33. Шамба Г.А., Эшерское городище. Тбилиси 1980.
 34. Apakidze J. Die Spätbronze und Früheisenzeit in West und Zentralkaukasien, Chronologische Studien zur Kolchis Kultur 1600-700 v.Chr., Rahden/Westf., 2009, Teil 2.
 35. Kacharava D. A rich grave from the Vani site, Phasis, Greek and Roman Studies, vol. 7. Tbilisi 2004, pp. 117-127.
 36. Kacharava D. Recent finds at Vani, Dialogues d'histoire ancienne, Supplément 1. Presses Universitaires de Franche-Comté, Paris 2005, pp. 291-309.
 37. Kacharava D., Kvirkvelia G. The golden graves of ancient Vani, Wine, Worship and Sacrifice, edited by J.Y. Chi. New-York 2008, pp. 126-205.
 38. Kacharava D., Kvirkvelia G. Recent finds on the upper terrace of the Vani site, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 14. 2009, pp. 237-315.
 39. Tchqonia A., L'orfèvrerie de la Colchide antique sur le site de Vani, Le Pont-Euxin vu par les grecs, eds. Otari Lordkipanidzé et Pierre Lévêque. Paris 1990, pp. 261-265.
 40. Unterwegs zum Goldenen Vlies, Archäologische Funde aus Georgien, Hrsgb. von Andrei Miron and Winfried Orthmann. Saarbrücken 1995.

ტაბულების აღწერილობა:

1. სამარხი N22, საერთო ხედი.
2. სამარხი N22, ვერცხლის სამკაულების გროვა.
3. სამარხი N 22, ვერცხლის სამკაულები – მილაკები, პირამიდული, ნახევარსფერული.
4. სამარხი N22, ვერცხლის სამკაულები – პირამიდული.
5. სამარხი N22, ვერცხლის სამკაულები – დაღარული ნახევარსფეროები.
6. სამარხი N22, ცხენის აკაზმულობის გროვა.
7. სამარხი N22, ოქროს სამკაულები – დაღარული ნახევარსფეროები.
8. სამარხი N24, საერთო ხედი.
9. სამარხი N24, მთავარი მიცვალებულის არე.
10. სამარხი N24, ვერცხლის ვაზა და წვრილი სამკაულები.
11. სამარხი N24, ვერცხლის წვრილი სამკაულების გროვა.
12. სამარხი N24, ვერცხლის მძივები.
13. სამარხი N24, ვერცხლის მილაკები.
14. სამარხი N24, ვერცხლის პირამიდისებური სამკაული.
15. სამარხი N24, ვერცხლის ნახევარსფეროსებური სამკაული.
16. სამარხი N11, ვერცხლის მძივები.
17. სამარხი N11, ვერცხლის მილაკები.
18. სამარხი N11, ვერცხლის ნახევარსფეროსებური სამკაული, დაღარული.
19. სამარხი N11, ვერცხლის ნახევარსფეროსებური სამკაული, დაღარული და ორნამენტირებული.
20. სამარხი N11, ვერცხლის პირამიდული სამკაული.
21. სამარხი N11, ვერცხლის მილაკები.
22. სამარხი N11, ვერცხლის მძივები.
23. სამარხი N11, ოქროს ყელსაბამი.
24. სამარხი N11, ვერცხლის ბიპირამიდული სამკაული.
25. სამარხი N22, ოქროს სამკაული.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

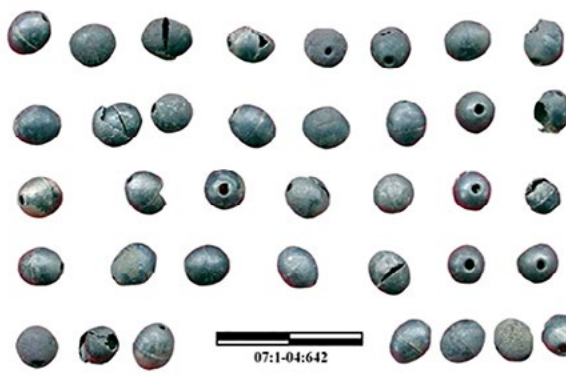
10.

11.

12.

13.

14.

15.

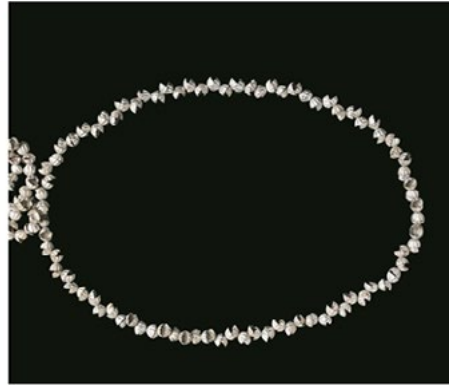
16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

